

Csúry Bálinttal szemben

Tisztelt Hallgatóság!

Azt, hogy ezen a megható megemlékezésen – három ilyen kiváló előadás után — néhány percre szót kérek, három okkal is tehetném. Köszönhetném önöket a házigazda nevében, mint a DAB Nyelvtudományi Munkabizottságának elnöke, képviselhetném — egykori dékánjának mostani ünneplésén — a Debreceni Egyetem bölcsészkarát, mint dékánhelyettes, és szólhatnék egyszerűen csak nyelvészként is. Bizonyára megértik azonban, hogy egy negyedik minőségemben élek a szólás e megtisztelő lehetőségével.

Bocsássák meg a szentségtörést, de valahányszor nagyapámra, Csúry Bálintra gondolok, Esterházy Péter mondatai ötlenek eszembe. Hadd idézzem őket némi-
leg parafrázálva:

Mi a különbség nagyapám és az Isten között? A különbség jól látható: Isten mindenütt ott van, ezzel szemben nagyapám is mindenütt ott van, csak itt nincs.¹

Ez az érzés kora gyerekkorom óta kísér. Nemcsak a szalon falán függő fényképe állandósította jelenlétét: bútorai, hatalmas diófa íróasztala, amelynél iskolásként a leckéimet írtam, tárgyai (alabástrom hamutartója, zsebórája), könyvei, első lapjukon szép kézírásával beírt nevével, Weszprémi utcai háza, melyet az ő idejében még kukoricával bevetett telkek környeztek, kertje, ahol könnyű volt a négy hatalmasra nőtt diófa közé képzelnem a parányi fényképről ismert jelenetet, Csúry Bálinttal, feleségével, Magoss Erzsébettel (kinek monogramja máig ott áll a damasztabroszok és asztalkendők sarkába hímezve), és vendégükkel, Kannistoval, akit az egyszerű cseléd lány — édesapámtól tudom — magyaros leleménnyel, tisztesség ne essék szólván, Kandisznónak hívott. Nagyapám mindenütt ott volt, akárhová mentem, akárkivel találkoztam: magyartanáraitól szombathelyi kollégáimig rólam, a nevemről mindenkinek csak ő jutott eszébe. Még ott és akkor is, amikor egy debreceni autószervezben a számlámat készítettem kifizetni: a pénztáros hölgynek is (mert valóban nem pénztárosnő volt csupán, és kiderült róla, hogy távoli rokona Csúry Bálint egykori tanársegédjének,

¹ 54. *Mi a különbség édesapám és az Isten között? A különbség jól látható: Isten mindenütt ott van, ezzel szemben édesapám is mindenütt ott van, csak itt nincs.* (Esterházy Péter: *Harmonia Caelestis*. Magvető, Budapest, 68. o).

Bakó Elemérnek). Lépten-nyomon áramkörök zárultak rövide: ugyancsak Szombathelyen az ifjabb Szabó T. Attilától, akivel az etnobotanika és a francia nyelv hozott össze, megkaptam nagyapám két ifjabb kori fényképét, Kolozsvárról. És persze, mint *nagyapó* — állandó vonatkoztatási pontként — ott volt édesapám elbeszéléseiben: csöndes, komoly, humorral teli, messze nem hibátlan, nem tökéletes emberként, de a nagyság és a szeretetre méltóság mindenek fölötti magasságában.

Egy nagyapának az a dolga, hogy unokáját a térdén lovagoltassa, íjat meg csúzlít készítsen neki, leszedje neki az első barackot, bicskájával katonákat vágjon neki a kenyereből s a szalonnájából, szánkózni vigye, vagy rókát lesni az erdőbe. Ehhez Csűry Bálintnak legkevesebb huszonöt évvel többet: nyolcvan évet kellett volna élnie a helyett az ötvenöt helyett, ami megadatott neki. Mindennütt ott volt, de sohasem volt jelen. Így a térdén lovaglás helyett maradt a büszkeség a *nagyember* nagyapámra. Igen hamar rájöttem azonban, mekkora teher nagy ősök árnyékában élni. Milyen szorongató érzés azt képzelni vagy tudni, hogy olyan kimondatlan elvárásoknak kellene megfelelni, melyek mértékét egy kivételes személyiséghez igazítják. Gyerek voltam még akkor is, mikor édesapám követte apját az örökkévalóságba. Akkor már egy ideje értettem a kihívást: nem unokának (vagy fiúnak) kell lennem, s ha valamire egyáltalán büszke lehetek, az csak a saját fáradságom gyümölcse lehet.

A nagyság árnyéka alól persze nemcsak kibújni lehet, hanem megtanulni vele együtt élni is, vagy — még szerencsésebb esetben — abból valamilyen inspirációt meríteni. Hoffmann István professzor úr nem mellékesen volt szíves nekem megemlíteni, hogy irodájában, a Magyar Nyelvtudományi Intézetben az íróasztala mögötti olajfestményről Csűry Bálint tekint le rá. Otthoni dolgozószobámban hasonlóképp ülök én is az asztalomnál: a gyerekkori szalonból ide került fényképről nagyapám komoly figyelemmel és csöndes rezignációval nézi satnyuló génjeinek örökösét, a mindennapok hívságos gyarlóságaiban elvesző méltatlan utódot, aki némi öniróniával látja magát nagyatyja színe előtt, és — Csűry Bálinttal a háta mögött — tudja, hogy Csűry Bálinttal szemben, a tárgyak jelezte és az emberek emlékezete éltette kontinuitás ellenére is egy gyökeresen megváltozott világ kihívásainak kell megfelelnie, s ezért az öröksége legabsztraktabb értelemben vett magvát hámozgathatja csupán, megpróbálva megérteni s magává tenni valamit a *tartásból*.

Csűry Bálinttal szemben mi olyasmikkel bíbelődünk sokat (megengedem: nem egészen saját jószántunkból), amivel neki aligha kellhetett. Az író Szabó Magda, aki a források szerint tanítványaként Csűry Bálintot többre tartotta min-

denkinél, „nála szigorúbb embert nem ismert”.² Egy óróla szóló írásban olvasom:

Csűry professzor az anyanyelv elkötelezett védelmezője volt, az egyetemi vizsgák alkalmával szállóigévé váltak mondatai: „Meg tetszett ezt kérem gondolni? Föltétlenül szükséges Önnek, hogy magyart oktasson, középiskolában? Kérem, Ön nem tud magyarul!” A hallgatók ezek után nagyon igyekeztek megtanulni magyarul.³

Mernénk-e ma ilyet mondani? Nemcsak a megfogalmazás *politically correct* voltával kapcsolatban volnának kétségeink, hanem rettenénk várható hatásaitól ebben a normatív finanszírozásért, BA-s és MA-s keretszámokért remegő, a többi egyetemmel versengve gimnáziumi *road show*-kat folytató világban.

Távol álljon tőlem a vénemberes „bezzeg-az-én-időmben”-ezés, vagy az ortodox nyelvörkődés, de érdekes eljátszani a gondolattal, hogy Csűry Bálintot, ha feltámadna, mennyire *hanyatt vágná* önmagában már az egyetemen tapasztalt nyelvi közeg is. Nevezné-e „kisasszony”-nak a liftre várva bazmegelő hallgatónőket? Hogyan próbálna szót érteni bölcsész kollégájával, kinek hivatalos levelei alján soha nem áll úgy a dátum, ahogyan azt az érvényes Helyesírási Szabályzat előírja? Mit válaszolna azokra a Magas Helyekről érkező levelekre, melyekben szép számmal virítanak az elemi iskolai nyelvtanórákon egyébként szigorral üldözött hibák? Visszatartaná-e a fönt idézett kijelentéstől az oktatók hallgatói véleményezése, ha tudomására jut, hogy valamely idegen nyelv-szakos hallgató nemhogy tanácstalan a *-ba/-be* vs *-ban/-ben* ragok használatának dolgában, hanem egyenesen magyaros társa útmutatása alapján ír *bele* valamit a TDK-dolgozatában?

De talán nem is olyan lényeges kérdések ezek; hagyjuk az egyetemen is búvópatakként csörgedezni a nyelvi változást: megy az úgyis a maga útján. (Ha már azonban a nyelvnel tartunk, nyugtalanító kérdés: forgott-e vajon Csűry Bálint a sírjában, amikor — a világ *trendjét* buzgalommal követni igyekező — a bölcsészkaron kis híján büntetni rendelték, ha valamely oktató magyar és idegen nyelvű publikációinak aránya netán az előbbi – a magyar nyelvűek felé billenne el.) Más szempontból is érdekes lehet eljátszani a feltámadás gondolatával. A bölcsészkar tanácstermében, melynek falain a volt dékánok portréi függenek, 2005 óta ülök Csűry Bálinttal szemben a Kari Tanács tagjaként. Olykor eszembe jut, milyen hiányos a kép, melyet az ő korának egyetemi világáról ismerek. Bizonyára eszményítés volna a néha kicsinyességbe fúló mai vitákkal és a pénzért

² Lukácsné Plenk Anna: „Én tanárnak is – író voltam” *Iskolák, tanárok, tanítványok Szabó Magda életművében*, in *Elektronikus Könyv és Nevelés*, X. évfolyam, 2008/1. szám, http://www.tanszertar.hu/eken/2008_01/lpa_0801.htm, megtekintve: 2011. február 17.

³ I. h.

való könyökharcra az akkori egyetemet a tudomány tiszta szentélyeként szembeállítani, ahol a professzorok jámbor és bölcs papokként csakis a Tudás szolgálatának szentelték magukat. És mégis: bár Csűry Bálint korában az egyetemi tanárnak kijárt a *méltóságos úr* titulus, az az arrogancia, az a professzori kevélység és dölyf, mely attól sem riad vissza, hogy olykor a kollégák megalázásáig is elmenjen, s amelyre manapság bizony látni példát, elképzelhetetlen lehetett számára. Talán idegen volna tehát ez a világ Csűry Bálint számára. A Magyar Nyelvtudományi Intézetben — amennyire ezt kívülről megítélhetem — jól érezné magát, eben szinte biztos vagyok. Idővel azt is megértené, hogy mi, kései utódok, miért szeretjük mégis ezt a hatalmas gépezetté nőtt egyetemet, s benne a Bölcsészettudományi Kart, és miért vagyunk rá ma is büszkék. Örömmel töltene el mindaz a gazdagság (szellemben, tudásban, a tudomány műveléséhez és az oktatáshoz szükséges javakban), mely a rendületlen szilárdsággal álló egyetem falai között felhalmozódott, és rátalálna szeretnivaló hallgatóságára is.

Csűry Bálint, úgy tudni, nemcsak szigorú volt, hanem igen emberséges és jó is: volt hallgatói így emlékeznek rá. Erre utal például Balassa Iván Csűry-könyvecskéjében. Magam gyerekként találkoztam először ilyen visszaemlékezéssel. Hétről hétre lelkes olvasója voltam a Ludas Matyi című szatirikus hetilapnak, melynek egyik rovatában ismert személyektől hoztak vicces történeteket. Nem kis meglepetésemre egyszer a nagyapám nevével találkoztam. Ugyancsak Szabó Magda mesélte el itt egy vizsgaélményét. Valamely ómagyar szövegrészt kellett elemeznie, fakszimile alapján, s abban egy általa *farkonynak* olvasott szót talált. Igen kreatívan és nagy invencióval adta morfológiai és jelentéstörténeti elemzését. Miközben nagyapám beírta neki a jelest, így szólt hozzá: „Csak arra vigyázzon, kisasszony, hogy legközelebb el ne vigye magát a *sárkány*”. Nem csoda, hogy Szabó Magda később így írt egykori professzoráról:

Az egyetemen tulajdonképpen csak egy olyan professzorom volt, Csűry Bálint, akivel igazán megértettük egymást [...] Engem [...] nagyon szeretett [...].⁴

Ha tehát — Csűry Bálinttal szemben állva, szemébe nézve, és vele szemben magamat hozzá nem mérhetőnek látva — az örökségnek azt a bizonyos magvát hámozgatom, s a tartást próbálom megragadni, ilyesmikre gondolok. S egyvalamire még.

Tudományterülete, a nyelvjáráskutatás, mára hovatovább nyelvi archeológiává válik, illetve — szociolingvisztika néven — merőben más jelenségekkel

⁴ *Töredék egy megíratlan Szabó Magda-regényből.* Közzéteszi: Szurmainé Silkó Mária in *Nagyítás*, 2010/08. szám (2010. 02. 24.), http://www.nagyitas.hu/common/main.php?pgid=cikk&cikk_id=635, megtekintve: 2011. február 17.

szembesül, új területeket meghódítva. Csűry Bálint a maga korában azonban az úttörők közé tartozott, pedig nem tett mást, mint a maga körüli világban szerzett eleven tapasztalásból indult ki. Ez a két dolog: az élethez, az úgynevezett valósághoz való ragaszkodás és az újra, a korszerűségekre való törekvés mutathat nekünk máig is irányt.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

CSÚRY ISTVÁN